

ՕՐՈՒԱՆ ԳԻՐՔԵՐ

ԳՐԱԽՕՍԱԿԱՆՆԵՐ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ

ԱՍԵՂՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ

Գրեց

ՍԵՐԻԿ ԴԱԻԹԵԱՆ

Երևան, 1972, էջ 92, 151 մկարտախտակմեքով, քառածալ, լաթակազմ:

Վաստակաւոր եւ մեղուաշան Սերիկ Դաւթեանի ըսնէ՝ «Գլուխ գործոց» աշխատութիւնն է ասիկա, իր տեսակին մէջ՝ «գլխաւ» մեր իրականութեան մէջ:

Հայոց մէջ ասեղնագործութեան կիրարկման մասին գնահատելի գործ է այս աշխատանքը, ուր կը խօսուի ձեռագործի ամէն տեսակի մասին, բնիկ հայկական կամ եկամուտ: Նիւթը իրապէս շատ բարդ է, եւ Սերիկ Դաւթեան ստիպուած է գոհանալ եւ իր աշխատութիւնը պատրաստել իրեն մատչելի նիւթերով: Ո՛չ միջոց եւ ո՛չ ալ առիթ ունեցած է այցելելու աշխարհահռչակ միջազգային թանգարաններ, տեսնելու եւ ուսումնասիրելու կամ բաղդատելու համար ձեռագործի օտար կիրարկման կերպերը: Առանց այդ հիմնական միջոցին՝ բնական է դժուար պիտի ըլլայ բուն հայկականը զատել եկամուտ օտար կերպերէ: Ուրեմն, շատ բան որ կը ներկայացուի հոս՝ զուտ հայկական չէ, թէն իրնայ հայերէ ձեռագործեալ ըլլալ:

Հայկական մատենագործութիւնը սպառիչ կերպով չէ օգտագործուած: Անուրանալի կերպով հարուստ նիւթ կայ մեր հին մատենագրութեան մէջ՝ ասեղնագործութեան եւ ձեռագործի մասին: Հեղինակուհին չէ մշակած այդ հարուստ գանձը: Նոյնիսկ լաւ ծանօթ վկայութիւններ, որպիսին է Կիրակոս Գանձակեցիի յիշատակածը՝ Արգոս Խաթունի,

Վախթանկայ Հաթերեցւոյ կնոջ մասին, որ Գետիկայ վանքին համար «արար եւ վարագործ գեղեցիկ՝ դատեալ իւրովը՝ ծածկոյթ սուրբ խորանին, զարմանալի տեսողաց, ի մազոյ այծից կակղազուհաց՝ ներկեալ պէսպէս եւ զանազան, զործ քանդակակերպ եւ նկարեալ պատկերօք, ճշգրտագոյն հանուածովը՝ տընօրինականօք փրկչին եւ այլ սրբոց, որ հիացուցանէր զտեսողսն: Եւ որք տեսանէին, օրհնութիւն տային Աստուծոյ, որ ետ կանանց իմաստութիւն ուստայնակութեան եւ հանճար նկարակերտութեան, որպէս առ Յորն ասացաւ, որ ոչինչ ընդհատ էր ի կազմուածոյ խորանին, զոր արարին Բեռնիէլ եւ Եղիաբ, թէ ո՛չ յանդգնութիւն է ասելս, զի նոյն հոգի էր, որ շարժէր զնոսա եւ զուսա: Եւ ո՛չ միայն այս եկեղեցւոյս արար ծածկոյթ, այլ եւ այլոց եկեղեցեաց՝ Հաղբատայ եւ Մակարայ վանից եւ Դադի վանից, քանզի յոյժ սիրող էր եկեղեցեաց՝ բարեպաշտ կիսն» (Մէլիք-Օհանջանեանի հրատ. Երևան, 1961, էջ 215-18): Կան բազմաթիւ ուրիշ վկայութիւններ ալ, որոնք կարեւոր է գտնել, վերլուծել, որովհետեւ այդպէս միայն կարելի պիտի ըլլայ բուն հայկական ասեղնագործութեան նկարագիրը ցոյց տալ եւ յետոյ կիրարկումը բացատրել:

Կարեւոր էր մատենագրական տընեալներով հաստատել ձեռագործի դանազան կիրարկումներու կոչումները եւ համաձայնեցնել արդի կոչումներուն: Սերիկ Դաւթեան անգնահատելի հում նիւթ հաւաքած է եւ ապագայ ուսումնասիրողին տրամադրութեան տակ դրած է: Որոշ է որ նպատակ չէ ունեցած ձեռագործին պատմամատենագրական մասը մշակել հոս: Ներածութեան մէջ կ'ըսէ որ «Սոյն աշխատանքը կա-

տարելիս՝ օգտուել ենք պատմաբան-ազգագրագէտ-բանասէրներ Գ. Սրուանմտեանի, Ե. Լալայեանի, Գ. Յովսէփեանի, Ա. Ալպոյանեանի, ինչպէս եւ ուրիշ ուսումնասիրութիւնները» (էջ 9ա): Դժբախտաբար, ասոնցմէ ոչ մին ձեռագործի մասնագէտ է, եւ բացի Գարեգին Սրբազան Յովսէփեանէն՝ գեղագէտ: Անոնց տուած տեղեկութիւնները՝ լաւագոյն պայմաններու մէջ՝ անբաւարար հում նիւթ միայն կրնան ըլլալ, բացի եթէ երբեք մէջբերումներ ըրած են: Յարգելի հեղինակուհին արդէն մատենագիտական ցանկ չէ տուած, եւ հազուադէպօրէն պատահական են օգտուած աղբիւրներու մասին տողատակի ծանօթութիւնները: Տիկին Դաւթեան մեղուաշանօրէն նիւթ հաւաքել է: Ունի ծանօթութիւն ձեռագործի կիրարկման դանազան ոճերուն եւ անոնց կոչումներուն:

Ձատ գլուխներով կը տրուի «Վան-Վասպուրականի Ասեղնագործութիւնը», «Շիրակ-Կարինի Ասեղնագործութիւնը», «Միւնիքի», «Արարատեան», «Կիլիկիայի Վասպուրականի եւ չրջակայի», «Թրքիստի», «Կոստանդնուպոլսի, Իզմիրի, Բուսայի», «Գաղթօթիւնների»: Ասոնք տրուած են առանց մասնաբաժանումների: Խմբաւորումները, ինչպէս որ եղած են, գոհացուցիչ չեն: Նիւթը խառնուած զանազանի մը կը վերածուի եւ գրեթէ անկարելի կ'ըլլայ կարգ կանոնով հետեւիլ նիւթին: Գործը ալ աւելի կը դժուարանայ, քանի որ կան ձեռագործներ՝ որ Նոր Զուղայեցի վանական ներկարատուն Կ. Պոլիս շինել տուած է Նոր Զուղայի համար, կամ Հայկազի նուիրատուն Եւդոկիա՝ Երուսաղէմի համար, եւայլն, եւայլն: Կարեւոր է գանձը իրենց բուն շինուած տեղոյն վերադրել, եթէ կ'անկախութիւն որեւէ չափով յաջող աշխատանք՝ ասեղնագործութեան մասին:

Կան ցարդ անորոշ մնացած միջազգային ասեղնագործական հարցեր: Ասոնցմէ են խիստ կարեւոր «Արիւն» կոչումը ձեռագործները, որոնց երկու ծայրերը ձեռագործեալ են՝ գունաւոր մեծաքանակով եւ յաճախ ոսկեթել կամ

արծաթաթելով բանուած: Բաւականին միջազգային գրականութիւն կայ այս «արիւններու» մասին, որոնք երբեմն ընտիր «գոտիներ» են, եւայլն: Ասոնց շինութիւնը կը վերագործի Հայերու, Յորներու, Ալպանացիներու, յունական կղզիներու բնակիչներուն, Անատոլիի թուրքերու, եւն.: Սակայն ասոնց ծագման եւ զարգացման հարցը լուրջ եւ բարդ է, եւ կարիք տնի մասնագիտութեան՝ ո՛չ միայն ասեղնագործութեան, այլ նաեւ գծաձեւերու գեղագիտութեան համար: Անոնց ընտրելագոյններէն մեծաթիւ հաւաքածոյ մըն ալ ինքս ունիմ:

Իցիւ թէ կարելի ըլլար անոնց ծագման հարցը լուծել: Անտաբակոյտ անոնք կըրնային շինուիլ բոլոր յիշեալ վայրերուն մէջ: Կրնան օրինակուած ըլլալ մէկ երկրէն միւր, մէկ տեղէն ուրիշ տեղէն: Անշուշտ անոնց վրայ, ինչպէս հայերէն, նոյնպէս թուրքերէն կամ յուններէն յիշատակութիւնները ապացոյց մը չեն տանոց ծագումին, այլ պարզապէս անոր կիրարկողին կը վերաբերին: Օրինակ. ինչպէս որ հայկական գծաբոլետսով եւ կիրարկման ձեւով գորգի մը ուրիշ ազգութեան մէկէ մը շինուած ըլլալը՝ չի դադարեցնիր այդ գորգը «Հայկական» ըլլալէ, նոյնպէս ալ ձեռագործներու մասին: Նոյնիսկ մեր եկեղեցական բազմաթիւ ձեռագործները՝ հայկական յիշատակարաններով՝ ոչ հայկական են, իրար արուեստի գործեր, յաջող կամ ոչ: Կարեւոր հարցը վերջնականապէս որոշելն է թէ ի՞նչ ձեռագործական կիրարկում եւ արուեստ ՀԱՅԿԱԿԱՆ է եւ ի՞նչ ոչ «հայկական», եւ մանաւանդ ներկայացնել ՆԿԱՐԱԳՐԻՐ ԲՈՒՆ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱՍԵՂՆԱԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆ, ինչպէս օրինակի համար՝ ունինք հայ ճարտարապետութեան, մանրանկարչութեան, քարագործութեան մասին, եւն.: Երբեք չեմ տարակուսիր որ կայ հայկական ասեղնագործութեան հարազատ նկարագիր, արտայայտուած որոշ կերպով:

Ինչ որ ըսինք քիչ վերը, մենք կըրնանք ապացուցնել, օրինակի համար, «Մարաշի» կոչումը ասեղնագործական գործերով: Գլխաւորաբար կոչոտ բան-

ուած, բամպակեայ լաթի վրայ, խաչածեւ ասեղնազործութեամբ կատարուած այդ ձեւազործները թէ՛ բուն նիւթի, թէ՛ կիրարկման եւ թէ՛ դժարուեստի տեսակէտով բացարձակապէս ՀԱՅԿԱԿԱՆ են, Կիլիկիան Մարաշի գործ: Ասոնցմէ ճոխ հաւաքածոյ մը ունենալով՝ առիթ ունեցած եմ զանոնք ուսումնասիրելու:

Գովելի է Տիկ. Դաւթեանի եռանդը՝ կարելի եղածին չափ ասեղնազործութիւն նկարեալ ներկայացնելու: Սակայն, կարելի էր տրուած նկարներէն մեծ թիւ մը վերցնել՝ առանց գործին որեւէ կերպով վնասելու: Խնամով նկարներ ներկայացնելը մեծապէս կը սատարէ գործին: Կարիք չկայ շատ եւ աւելորդ բան ներկայացնելու, ինչպէս որ պէտք չէ անյալող մանրամասնութեամբ նկարներ տպել: Ասեղնազործութեան հատորի մը մէջ, տպածոյ վարագոյրներ, թիւով 5 հատ, ներկայացնելու հարկ չկայ: Տպածոն ասեղնազործութիւնն է: Մարաշի բազմաթիւ կտորներ ներկայացուած են, բոլորն ալ անյալող. մէկ կամ երկու մանրամասնութեամբ պարզ կար կը բաւէր: Վերջիններս կամ այդ ոճով բազմաթիւ ձեւազործներ ներկայացուած են. մէկ կամ երկու հատ կը բաւէր. մանաւանդ որ աշխատութիւնը չէ նուիրուած արուեստի այդ կիրարկման: Կան շփոթեցուցիչ կոչումներ ալ. օրինակ՝ «Սեւան» նշանակուած ասեղնազործեալ կտորներ կան, որոնց նմանը կը շինուէր Նոր Զուղա: Յետոյ «Սեւան» անշուշտ կղզիին չ'ակնարկելու: Կարգ մը ասեղնազործութեանց թով զգորգ» նշանակուած է, կամ «գորգուղի», որ շփոթեցուցիչ է: «Գորգ» հոմանիշ նշանակուած է Յով. Պրուզ Երզնկացիէ (ԺԳ. դարուն) «կապերտի»: Գորգը մենք «խաւաւոր» կապերտ կը նկատենք, իսկ «կապերտը» անխաւ գորգ: Թէ ինչո՞ւ համար Տիկին Դաւթեան «գորգ» նշանակած է կարգ մը ձեւազործներու համար, օրինակ Մարաշի ձեւազործին, ինծի կը մնայ անմեկնելի:

Սակայն, պէտք է համեմատել խոստովանիք որ Տիկ. Սերիկ Դաւթեան ցարդ անզուգական գործ մը տուած է

մեզի, ըստ կարելւոյն մշակելով խոսքն եւ լքուած կարեւոր դետին մը: Վերի մեր նշումներով ուղեցի շնչեղ որ պէտք է շարունակել Տիկ. Դաւթեանի կարեւոր գործը՝ պատրաստուած ոյժերով: Ասեղնազործութիւնը կը պատկանի մեր մոլոցուած մանր արուեստներու երկար շարքին, ու մաղթելի է որ Հայաստանի գիտական հաստատութիւններէն յառաջ գան հայ երիտասարդուհիներ, որոնք լրջօրէն հետեւին Տիկ. Դաւթեանի առաջնորդող քայլերուն: Հսկայական եւ անդաւնալի կորուստ տուած ենք ձեռագործի՝ թէ՛ ժամանակով, թէ՛ վանտալութեամբ, եւ թէ՛ մեր սոցիալութեամբ: Իցի՛ւ թէ կարենայինք փրկուած քիչ ինչը օգտագործել: Այդ քիչ ինչն ալ կը պարտինք Սերիկ Դաւթեանի անձնագոհութեան:

Էջ 77 կը տրուին յիշատակարանները՝ Երեւանի Պատմութեան Թանգարանի ձեռագործներուն, որոնց մեծագոյն մասը ԺԸ. դարէն են. հնագոյնը վարչամակ մըն է, թիւ 1886, ՊԾԹ (1410) Թուակահէն, իսկ երկրորդ հնագոյնը՝ Ժածկոց մը, թիւ 1775, 1595էն, եթէ յիշատակարանը ճիշտ կարդացուած է: Կը տրուի նաեւ ցանկ մըն ալ իջմիածնի եկեղեցական թանգարանին իրերուն, որոնց մէջ հնագոյնն է թիւ 282 վարչամակ մը, ՌՂԱ (1642) Թուակահէն: Իրապէս ազագուծ ժառանգութիւն՝ հայ ժողովուրդի դարաւոր ձեռագործական հարստութեանն է:

Շնորհակալութեամբ կը փականք Սերիկ Դաւթեանի այս կարեւոր վաստակը՝ ցարդ իր տեսակին մէջ առաջինը:

Յ. ԳԻՒՐՏԵԱՆ

* * *

ԴՈՒԻՆԻ ՄԻՋՆԱՒԱՐԵԱՆ ԱՊԱԿԻՆ 9-13րդ դարերուն

Գրեց

ՀՈՒՓՍԻՄԷ Մ. ՋԱՆՓՈՒԼԱԿԱՆ

Երեւան, 1974, էջ 76, եւ 132 մկարմեր, 20 էջ գծագրակամ տախտակներով, քառաթաղ, լաթակազմ:

Հայաստանի հնագիտական յուշարձաններու շարքին կարեւորագոյն աշխատութիւն մըն է՝ զոր հմտօրէն մեզի կու տայ Տիկին Զանփուլադեան, գիտական լրջութեամբ եւ առանց աւելորդաբանութեան: Պրակիս խմբագիրը եղած է բազմաճմուռ վաստակաւոր փրոֆ. Կարոյ Ղաֆաղարեան, որուն ձեռնհաս տնօրէնութեան տակ՝ յառաջ կը տարուին Դուինի պեղումները. ատոնց շնորհիւ յայտնագործուած է ներկայ հատորին ապակեղէնի հաւաքածոն, ըլլայ հատակոտոր, ըլլայ ամբողջական: Այս մեծարժէք հաւաքածոն այժմ կը պահուի Երեւանի Պետական Պատմական Թանգարանին մէջ:

Անմիջապէս ըսենք թէ ինչ որ զըստնուած է Դուինի մէջ ապակեղէն, անպատճառ հայկական գործ չէ: Գտնուած են նաեւ օտար երկիրներէ ներմուծեալ կտորներ: Տիկին Զանփուլադեան մեծ ձեռնհասութեամբ եւ նոյնիսկ քիչ մը ժուռկալօրէն կը ներկայացնէ Դուինի Միջնադարեան ապակեղանները: Տիկինը համեմատութեամբ «ցուցակ» կը կոչէ իր այս արժէքաւոր աշխատանքը (կատալոգ), եւ սակայն ընթերցողը չուսող կը տեսնէ գիտական ըմբռնումով պատրաստուած գործ մը, որ ժուռկալ է ներկայացուածով, շատ զգոյշ՝ վերագրումներով, եւ խղճամիտ՝ դասաւորումով: Ասիկա մեծապէս օգտակար է ապագայ ուսումնասիրողին, նա մանաւանդ օտար գիտնականներու, որոնց համար Տիկինը իր գործը հրատարակած է հայերէնին կից նաեւ ռուսերէն եւ անգլիերէն բովանդակութեամբ: Հայոց համար շատ ու շատ նորութիւն է հայկական ապակեզործութիւնը: Ինչ որ հրատարակուած է եւ ինծի ծանօթ ու մատչելի՝ դրեթէ աննշան է, համեմատութեամբ այն արժէքաւոր գործին՝ զոր Տիկ. Զանփուլադեան ներկայ իր այս աշխատութեամբ մեզի կու տայ:

Էջ 7ով կը սկսի «Ներածութիւն»ը, ուր համառօտ եւ ամփոփ գիծերով ուրուագիծը կը տրուի պատմական Դուինի: Իբր հայկական մանր արուեստներու զարգացած կարեւոր կեդրոն, Անիի հետ

առաջնակարգ դիրք կը զբաւէ ինչպէս նաեւ իբր մանր արուեստի իրերու ժամանակուան համաշխարհային կեդրոն, ուր չինականին հետ՝ մինչեւ Բիւզանդիոն պատրաստուած իրեր կը հրապարակուէին ու կը վաճառուէին:

1937էն սկսեալ, Դուինի պեղումները՝ վաստակաւոր փրոֆ. Կարոյ Ղաֆաղարեանի անձնուրաց աշխատութեամբ՝ հետզհետէ ի լոյս բերին բլրացած աւերակներէն անհատնում եւ թանկարժէք մանր արուեստի նիւթեր: Նոյնպէս մեծ դանձ հայ վաճառականութեան նկարագրի մասին: «Հայաստանի տեքստիլայում գտնուած ապակեայ իրերը զալիս են հնագոյն ժամանակներից, այսինքն՝ Ուրարտական ժամանակաշրջանէն իսկ» (էջ 9, Բ. սիւն): Մեր մատենագրութիւնը ցաւալիօրէն ժուռկալ է ընդհանրապէս մեր մանր արուեստներուն մասին հարկ եղած տեղեկութիւնները տալու: Հեղինակուհին միայն Ազաթանգեղոսի եւ Ուխտանէսի թով գտած է փոքր ինչ վկայութիւն՝ Հայաստանի ապակեզործութեան մասին: Կարծես՝ մեր պատմիչները կամաւոր վերապով չեն ուզած մեր մանր արուեստներուն մասին գտնէ նախնական տեղեկութիւններ տալ, եւ մեք ստիպուած ենք հազար չարչարանքով անոնցմէ ճաղել մանր մուկ տեղեկութիւններ՝ հայկական գորգերու, հիւսուածքներէն, թանկագին եւ սովորական մետաղներու, բրոնզազործութեան, յալճապակեզործութեան, փայտափորագրութեան, ապակեզործութեան մասին:

Զանփուլադեան մեզի կու տայ նաեւ Դուինի ապակիներու բազաղորութիւնը՝ տարրալուծմամբ: Կ'որոշէ անոնց ժամանակը՝ գտնուած ապակիներու հողաշերտերուն վրայ պեղուած դրամներով: Պարզ է որ եթէ ապակեկտորներ կը գտնուին Ը. դարու հիւրախ հետ, նոյն հողաշերտին վրայ՝ պեղումներուն ժամանակ, ուրեմն ատիկա կը նշանակէ որ այդ ապակին մօտաւորապէս դրամին զարնուելուն ժամանակ շինուած ըլլալու է: Ան կը խօսի ապակեշինութեան զանազան ձեւերուն մասին: Կը խօսի նաեւ